

І. Прушковська, канд. філол. наук, доц.

ВІДТВОРЕННЯ ПОЕТИКИ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА В ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Висновується занепокоєння станом репрезентації духовних цінностей українського народу; розглядаються проблеми перекладу поетичних творів, а передусім – проблема збереження в перекладах духовно-культурної цінності творів Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: переклад, культура, Шевченкове слово.

Обосновывается вывод о неблагоприятном состоянии в репрезентации духовных ценностей украинского народа; рассматриваются проблемы перевода поэтических произведений, а особенно затрагивается проблема сохранения в переводах духовно-культурной ценности произведений Т. Г. Шевченко.

Ключевые слова: перевод, культура, неповторимость Шевченко.

© Прушковська І., 2011

Conclusion is grounded on the consisting of wrong representation of spiritual values of the Ukrainian people; the problems of translation of poetic writings are examined, and the problem of maintenance in translations of spiritual-cultural value of T. Shevchenko's writings is especially affected.

Key words: translation, culture, uniqueness of Shevchenko.

За браком перекладів українських художніх творів турецькою мовою, а точніше, за повної відсутності таких, до недавнього часу Україна для більшості громадян Туреччини була чимось невід'ємним від Росії, від її культури, літератури.

Художній переклад українського літературного твору безпосередньо з української мови з'явився у 2006 р. У Туреччині вперше дізналися про одного з класиків української літератури Павла Загребельного завдяки перекладу "Роксолани", який здійснив Омер Дерменджі. Згодом з-під пера цього перекладача з'явився переклад поеми Шевченка "Кавказ". До того часу в Туреччині вже більше століття існували й видавалися переклади Л. М. Толстого, І. С. Тургенєва, М. Горького, А. П. Чехова, О. С. Пушкіна, Ф. М. Достоевського, здійснені з французької чи російської. У 1989 р. вперше побачив світ "Заповіт" Тараса Шевченка турецькою мовою (але здійснений, на превеликий жаль, з російського підрядника) в перекладі Фахрі Ердінча [9, 178]. Безперечно, будь-який переклад несе в собі певні втрати. Тому можна лише уявити, наскільки неточно, недосконало виглядає цей переклад. Треба визнати ще й той факт, що в такій репрезентації Шевченкового слова турецький читач вперше знайомиться не лише з українською поезією взагалі, а й з українським народом, а також з "Кобзарем" (що є не тільки літературою).

У 2009 р. доцент кафедри тюркології КНУ імені Тараса Шевченка Тудора Арнаут видала неповний переклад "Кобзаря" турецькою мовою. На сьогодні це все, що може прочитати широка громадськість Туреччини, аби познайомитися з українською художньою літературою, культурою, традиціями.

Добре, якби це знайомство було якнайкращим. Адже переклад – це завжди рецептивне прочитання першотвору перекладачем, який передає твір іншою мовою крізь призму своїх почуттів, думок, сприйняття та культури, до якої належить.

"Таємниця естетичного відображення дійсності, ментально-вербального буття художнього концепту сягає прадавніх загадок людства і становить осердя сучасної проблематики мови, мислення, культури" [4, 57]. Рецептивне прочитання художніх текстів є "кінцевою метою будь-якого літературного твору, що пов'язується з її інтелектуальною реалізацією в кожній конкретній свідомості" [6, 3]. Смисл художнього твору залежить від тих вічно нових питань, які йому пред'являють вічно нові, нескінченно різноманітні його читачі

чи глядачі. Кожне наближення до нього є відтворення, кожне нове покоління є новою сторінкою історії художнього твору [6, 30]. Художній текст має багато рівнів, і за поверхневим можуть ховатися більш глибокі рівні смислів, образів, ідей. Ось чому дуже складно перекладати талановитий художній текст. Практично є неможливим збереження усього обсягу художніх засобів та змістовних планів, їх збалансованості та взаємодії. Саме тому навіть визнані перекладачі та художники слова впадали у крайність, відкидаючи можливість художнього перекладу. Перекладач повинен створити текст, який максимально повно представляє оригінал в іномовній культурі. Переклад поезії вимагає, крім передачі змісту та відтворення основних рис плану вияву, ще й збереження ритмічних та метричних особливостей, особливостей рими. Думку про те, що поетичний переклад – "найскладніший і найбільш невдячний з усіх родів літератури", висловлювали українські поети-перекладачі М. Рильський, Л. Первомайський та багато інших. Усталена практика створення віршових перекладів передбачає дотримання трьох відповідностей: *еквілінеарності* – відповідності строф і рядків, *еквіметричності* – дотримання системи чергування наголошених і ненаголошених груп складів – стоп, *еквіритмічності* – дотримання ритміки – хвилеподібної зміни способів організації вірша. Сюди входить зміна метричних засобів, рими, кількість рядків у строфі тощо. З огляду на те, що на сьогодні не існує багатоваріантних турецьких інтерпретацій творів Шевченка, залишається розглянути лише існуючі варіанти.

Наведемо для прикладу рядки "Заповіту":

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій [8, 306].

*Ben öldükten sonra, en yüksek yerde,
Yeşil bir tepede isterim mezar,
Ukraynam görünsün hemen ilerde* [9, 178].

*Ben öldüğümde, gömün beni
Yüksek kurganda
Bozkırların ortasında
Aziz Vatanımda* [10, 3].

У перекладі Т. Арнаут відчувається намагання збереження трьох відповідностей, тоді як турецькомовний переклад Ф. Ердінча майже не відповідає вимогам створення поетичного друготору.

Інший приклад – з поеми "Кавказ":

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий добрі ребра
Й серце розбиває [8, 281].

*Dağların ardında dağlar, dumanlı.
Dağlar yürekleri kanlı sırtları.
Ezelden beri orada Promete
Paralanır göğsü kartal elinde.
Kah yüreğini deşer, kah böğrünü
Parçalar kartal her Allah'ın günü.
Ömer Dermenci*

*Dağlar ve ötesini, bulutlar kapanmış
Kederle ekilmiş, kanla sulanmış.
Prometeüs'ten bu yana,
Orada kartallar egemen.
Her gün ciğerleri
Ve kalpleri söküyor zalim.
Tudora Arnaut*

Переклад поеми "Кавказ" О. Дерменджі еквілінеарний, еквіритмічний настільки, що його ритмо-інтонаційний лад майже копіює оригінал, передає душевний стан автора.

Саме прагматична імплікативність ритмомелодики викликає певні ускладнення при перекладі. Ритм – це також авторська інтенція, творчий принцип, і найважливішим має бути визначення інтонаційної домінанти – функції ритмічного малюнку оригіналу та його місця в архітектоніці першотвору.

Упродовж свого існування в історичному контексті твір змінює свій сенс, дещо втрачаючи з реалій свого часу в силу того, що ці реалії перестають бути зрозумілими нащадкам [6, 18]. Але цього не можна сказати про твори Тараса Шевченка. "Кращі з літературних творів ті, що переживають свій час, – залишаються духовним надбанням соціально іншої аудиторії, їм є що сказати наступним поколінням читачів, чий соціальні й естетичні уподобання та орієнтири, природно, вже інші" [3, 233]. Безперечно, завжди присутній часовий фактор, до того ж перекладач функціонує в контексті двох мов і культур та в межах інших часових вимірів. Тому на першому етапі процесу перекладу інтерпретатор повинен відбутися як уважний читач. Це передбачає коректне розуміння тексту, незважаючи на діахронічність. Щоб

відбутися ідеальним читачем, необхідно враховувати широкий контекст, що включає знання української літератури, літературно-критичних досліджень тощо. Перекладач має бути чутливим рецептором, не лише осмислювати текст, а й сприймати його образну та емоційну дію. Інакше кажучи, він повинен розуміти текст, відчувати емоції та бачити образ, створений автором. Для перекладача як рецептора є дуже важливим досягти такого рівня знань та естетичного сприйняття, який дозволить сприймати весь обсяг смислового та емоційного змісту, що містить текст. Другою фазою сприйняття є пофразна рецепція іншомовного тексту перед його відтворенням іншою мовою. У процесі сприйняття та розуміння людина засвоює зміст ідеї та поняття, а не самі слова. Але це засвоєння можливе лише тому, що формування понять вже відбулося на основі слова. Сприймавши семантичну та емоційно-експресивну інформацію, яка знаходиться у фразі, перекладач відтворює цю інформацію в матеріальних одиницях іншої мови. Не шукає, як іноді вважають, відповідності словам та словосполученням, а відтворює зміст, маючи гносеологічний ключ інтерпретації, у даному разі – до суто шевченківського єдиного Слова, "невичерпності Шевченкового слова, того генетично закладеного в ньому надлишку інтерпретаційної свободи, який і робить його унікальним феноменом не лише літературної, а в найширшому значенні духовно-культурної історії [1, 12]. У творчості Шевченка, насамперед у "Кобзарі", маємо до діла з чимось більшим, ніж поет, за самою своєю природою [1, 13]. Для адекватного перекладу творів Шевченка інтерпретатор має не лише ознайомитися із коментарями, розвідками, дослідженнями самих творів, але й подати ці коментарі у перекладі для адекватного сприйняття творчості поета іншомовним читачем. Адже саме правильна рецепція сприяє розвитку етнодиференціюючих світоглядових засад. Можливо, саме брак глибокого аналізу й відсутність розлогих коментарів викликали критику професора Григорія Халимоненка перекладу "Кобзаря" турецькою мовою, оцінку якого подано у статті "Не з порожніми руками": "Шкода, що пані Арнаут працює без належного консультування зі спеціалістами... Шевченків "Кобзар" турецькою мовою викликав у мене велике занепокоєння – коли йдеться про твори геніїв, то їх треба перекладати або добре, принаймні пристойно, або ніяк – чекати кращих часів. Адже поганий переклад в очах іншомовного читача спотворює образ генія, як і літературу в цілому..." [5, 3]. Аналізуючи переклади "Заповіту", можна погодитися з думкою професора Халимоненка, адже в турецькомовному варіанті турецький читач не відчує тієї релігійності, драматичності Тарасового серця:

*Yaylalar ve dağları bırakırım
Ve yükselirim o an
Tanrı katına,
Dua etmeye...o ana kadar ise
Ben Tanrı'yu çalışmam tanımaya* (А до того я не буду
намагатися пізнати Бога).

Узагалі, не лише "Заповіт", але й цілий "Кобзар" треба розглядати як безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди безпосередній діалог людини з Богом [1, 15].

"Заповіт" демонструє останню волю, адресовану не лише людям, а й Богові. "Неважко зрозуміти, що свій зарік "не знати Бога" Шевченко навряд чи розцінював як гріх боговідступництва – просто чесно й безоглядно ставив свій посмертний приділ у жорстку, прямолінійну залежність від долі своєї країни: визволиться вона – визволиться, полине до Бога і його душа" [1, 133].

У дослідженні професора І. Огієнка "Шевченкові рукописи" наведено десятки прикладів фальшування творчості поета, псування на те, щоб зробити Шевченка таки запеклим атеїстом, "приписування" йому того, чого Шевченко ніколи не писав в силу своїх переконань і устремлінь, але які й сьогодні побутують у виданнях "Кобзаря". Класичним прикладом такого фальшування є грубо вставлена фраза "Я не знаю Бога". При детальному вивченні автографів Огієнко віднаходить первинний варіант:

Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А дотого
Поховайте та вставайте.

"Дотого" написано разом і означає "а поки що, а перше, перед тим, до цього, тим часом". Дослідник довів, що чиясь груба вставка збиває риму. Лейпцизьке видання 1859 року подає варіант без вставки (заголовок – Думка), а в Україні чи Росії Шевченко за свого життя друку й не дочекався [2, 26–27; 136–137; 327–328].

Невірну інтерпретацію дають турецькомовні перекладачі й словосполученню "вража кров":

*Dinyeper dökerken Karadenize
Düşman kanını bir gün Ukrayna'dan...
Fahri Erdiñç
Ukrayna'dan alıp götürürken
Mavi denizlere
Düşman kanını...uzaklaşırım...
Tudora Arnaut*

"У питоми шевченківському лексиконі немає "ворога" класового чи національного, а слово "вража" означає "зла", "чорна", "гнила" – це кров недужна, затруєна – кров ніби зачумлена гріхом, причому це

може бути гріх як ділом, так і помислом" [1, 133]. "Йдеться не про що, як про гниле серце народу, який пророк-кобзар своїм словом сподівається віродити, заініціювати до нового життя, випустивши з нього грішну (вражу) кров: духовно uzдоровити, очистити від гріха" [1, 135]. Негативною специфікою сприйняття творчості Тараса Шевченка сучасними перекладачами є схильність до розгляду його творів як об'єктів перекладу, а не як пам'яток національної самосвідомості й культури, українського гуманізму. На практиці за фазою відтворення народжується період художньої ідентифікації перекладу, саме поетичність допомагає відійти від предметності буквальної сутності слова й здійснювати вплив на читача. Тому завдання слова в художньому тексті полягає в донесенні змісту до читача та у здатності впливати на внутрішній стан того, хто його сприймає.

1. Забужко О. С. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К.: Факт, 2001. – 160 с. 2. *Ов'єнко І.* Тарас Шевченко / Уп., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 432 с. 3. *Сивокінь Г. М.* У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій. – К.: Фенікс, 2006. – 304 с. 4. *Слухай Н. В., Мосенкіс Ю. Л.* Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка. – К.: А+С, 2006. – 168 с.
5. *Халимоненко Г.* Не з порожніми руками // Літературна Україна. – № 2 (5334). – Київ, 2010. – 8 с.
6. *Червінська О. В.* Рецептивна поетика. – Чернівці: Рута, 2001. – 56 с. 7. *Чередниченко О. І.* Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с. 8. *Шевченко Т. Г.* Твори: В 5-ти т. – Т. 1 / Вступ. ст. Б. Олійника, приміт. Л. Козацької. – К.: Дніпро, 1984. – 351 с. 9. *Шевченко Т.* "Заповіт" мовами світу. – К.: Наукова думка, 1989. – 246 с. 10. *Şevçenکو T.* Kobzar / çeviren Tudora Arnaud. – Ankara: Lazer ofset matbaa tesisleri, 2009. – 148 s.